

asist. Esved Kajtaz, prof. sociologije
Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

MORALNE NORME INDIJSKIH I RELIGIJA DALEKOG ISTOKA

REZIME

Svaka religija u svom naučavanju sadrži određeni moralni kodeks, odnosno određene vrijednosti i norme koje su, manje ili više, prihvatljive od strane pojedinih društvenih zajednica i koje čine razliku između toga šta je dobro, a šta loše. Za moral možemo reći da je neovisni oblik društvene svijesti, koji je usko povezan s religijom, zato što se moral gotovo svake religije ispoljava kroz religijsku praksu ili religijske autoritete. Kako bismo znali koje su to moralne norme i vrijednosti indijskih religija i religija Dalekog istoka, kako bismo mogli saznati koje pojmove da definiramo, moramo ukratko objasniti i predmet sociologije religije, jer je upravo ona naučna disciplina koja je kompetentna za ovu problematiku.

Sociologija je društvena nauka koja se bavi proučavanjem skoro svih segmenata društva, među kojim su religija i moral. Ta nauka religiju proučava kao i sve druge pojave: definira je, vrši klasifikaciju, tipologizaciju i dovodi u vezu s drugim društvenim pojavama, ili oblicima društvene svijesti, kao što je npr. moral. Glavni i osnovni predmet sociologije religije je da proučava utjecaj društva na religiju i religije na društvo. Religija, kao i društvo i svi drugi društveni segmenti, predstavlja promjenjivu pojavu. Sociologija religije proučava utjecaj religije na određene segmente društva, među kojima su: moral, porodica, nacija, politika, kultura, itd. Ali, isto tako, proučava posljedicu utjecaja religije na određenu društvenu pojavu, koja se, odražava na stanje u društvu. Takav odnos je npr. između religije i morala. Utjecajem religije na moral kao neovisni oblik društvene svijesti, rezultira time da se uspostavljaju određene norme i vrijednosti koje, ukoliko religija ima dominantnu ulogu u društvu, postaju ujedno i priznate društvene norme i vrijednosti, koje su prihvaćene iz religije.

Ključne riječi: etika, moral, moralne norme, moralne vrijednosti, religija.

UVOD

Kakav je odnos između religije i morala u indijskim religijama i religijama Dalekog istoka, odnosno koje su to njihove etičke norme i vrijednosti? Da bismo mogli odgovoriti na ova pitanja, moramo objasniti pojmove etike, etičkih normi i religije, jer definiranjem ovih pojmova moći ćemo odgovoriti i na prethodna pitanja.

Etika je filozofska disciplina koja proučava smisao i cilj morala kao oblik društvene svijesti. Riječ moral potječe od latinskih riječi *mos*, *mores*, *moralis* koje označavaju: zakon, pravilo, običaj, način, čudoredan, moralan. Postoje različita tumačenja morala, a jedno od njih je da predstavlja određenu dužnost, koja ostvaruje dobro kao svrhu po sebi, a ne sredstvo pomoću kojeg bi se ostvarile neke druge vrijednosti van njega samog, što znači da se prave vrijednosti nalaze u pravilnom odnosu prema sebi, prema drugima i prema našoj životnoj sredini. Pravilan odnos je, naravno, zasnovan na pravilima, običajima, zakonima koji su uspostavljeni u određenoj društvenoj zajednici. Moral, kao društvenu kategoriju, predstavljaju moralne norme i vrijednosti.

Moralne norme i vrijednosti usko su povezane, jer se iza svake norme krije vrijednost. One predstavljaju način ponašanja određene društvene zajednice, koja uspostavlja stabilnost, sigurnost i red unutar te zajednice. Dok moralne vrijednosti predstavljaju sve one realne i idealne predmete koji se dovode u vezu sa željama i potrebama pojedinca, a nisu protivne moralnoj normi te zajednice. Pošto se tema ovog rada zasniva na moralnim normama i vrijednostima određenih religija, posebno ćemo objasniti pojam religije. Moral i religija su u uzajamnoj vezi, jer moral, pored toga što je sastavni dio društva, također je i sastavni dio religije, jer se ispoljava preko religijskih autoriteta ili naučavanja. Religija predstavlja vjerovanje u nadnaravno ili sveto, koje je izraženo određenim simbolima, običajima, obredima, o kojim se brinu i određene vjerske organizacije odnosno vođstvo, čija je praksa da vjerske sljedbenike opskrbljuju etičko-skolastičkim definicijama.

Pažnja će biti usmjerena prema moralnim normama i vrijednostima hinduizma, džainizma, buddhizma, konfučijizma, taoizma, lamaizama, kineskog buddhizma, zen-buddhizma i shintoizma. Hinduizam, džainizam i buddhizam pripadaju indijskim religijama; konfučijanstvo, taoizam, lamaizam, kineski buddhizam, zen-buddhizam i shintoizam pripadaju religijama Dalekog istoka, s napomenom da konfučijanstvo, taoizam, lamaizam i kineski buddhizam pripadaju grupi kineskih religija, a zen-buddhizam i shintoizam pripadaju grupi japanskih religija.

Moralne norme i vrijednosti indijskih religija

Religije poput hinduizma, džainizma i buddhizma nastale su na području koje je centar te duhovne djelatnosti u Indiji. Te religije svojim doktrinama predstavljaju kulturu jugoistočne i istočne Azije. Hinduizam je jedna od najstarijih religija, a po broju sljedbenika je treća religija svijeta. Mnogi Indijci hinduizam smatraju više načinom života, kulturom i tradicijom, nego religijom. Izvori hinduističko-moralnog nauka su sanskrt Bhagavad-gita i spjev Ramayana. Moralne vrijednosti i norme u Bhagavad-giti zasnivaju se na jačanju zajednice, odnosno kastinskih interesa. Kaste predstavljaju političku organizaciju koja određuje mjesto pojedinca u društvu, a to mjesto je određeno rođenjem. U hinduizmu postoje četiri kaste i jedna podkasta. Na prvom mjestu, odnosno na samom vrhu kastinske stratifikacije su vođe religije, a to su brahmani, čija je dužnost da prinose žrtvu, proučavaju Veda, koji predstavlja najveći pisani autoritet hinduista, te da žive asketskim životom. Kad govorimo o brahmanima, možemo reći da se radi o „obrazovnom sloju indijskog društva, vezanom uz magiju i obrede“. (Cvitković, 2002, p. 51) Glavne karakteristike brahmana su smirenost, poštenje, mudrost, znanje, religioznost, čistoća...

Druga po redu kasta je vojna kasta, ksatriye (kšatrije) i u njoj se nalaze vladari, plemići i kraljevi. Njihove glavne karakteristike su hrabrost, snaga, junaštvo, vođstvo. Treća je kasta poslovnih ljudi, a to su vaisye (vajšije), koji se u uglavnom bave trgovinom i poljoprivredom.

„Kastu koja služi prve tri čine šudre (šudre).“ (Cvitković, 2002, p. 53) U sklopu te stratifikacije nalazimo i pariye koji su podkasta šudrama. Ta podkasta je u potpunosti izolirana, što po tom hinduističkom naučavanju predstavlja podkastu koja radi najprljavije poslove i podkastu koja je ignorirana od strane ostale četiri kaste. Tačnije rečeno, nije primljena u hinduističku organizacionu grupu, pa zato većina pripadnika prelazi na druge religije, poput kršćanstva ili islama, kako bi stekli status slobodnih ljudi. Tu stratifikaciju možemo porediti s Platonovom koju je opisao u djelu *Država ili o pravednosti*, jer se zalaže da na vlasti budu ljudi koji imaju karakteristike brahmana (po Platonu, to su filozofi), da državu čuvaju vojnici koji imaju karakteristike kao ksatriye i da državu opskrbljuju radnici koji imaju karakteristike kao vajšije. Ako pogledamo karakteristike posljednje kaste šudra i podkaste pariya, možemo zaključiti da prema Platonovoj stratifikaciji, one imaju ulogu robova.

Kastinsku stratifikaciju smo objasnili iz zato što se moralne norme i vrijednosti hinduizma odnose na brahmane, ksatriye, vaisye, šudre i pariye. Prije nego što smo objasnili kastinsku stratifikaciju, napisali smo da su osnovni izvori moralnog nauka sanskrt Bhagavad-gita i spjev Ramayana. Također i da se moralne vrijednosti i norme u Bhagavad-giti zasnivaju na jačanju zajednice, odnosno kastinskih interesa. Moralne norme hinduizma se posebno ističu kroz četiri stadija čovjekovog života, koji su dio brahmanske tradicije.

Prvi stadij predstavlja stadij djetinjstva, a to je razdoblje između sedme i trinaeste godine. Ono se još naziva i razdoblje discipline i učenja. Učenje predstavlja prvu obavezu mladih osoba. Drugi stadij je stadij ženidbe ili udaje. To je stadij osnivanja porodice. Treći je najvažniji stadij. To je vrijeme kad se osoba povlači iz aktivnog života i posvećuje religiji, a „prema Bhagavad-giti, čovjek koji ima istinsku odanost Bogu posjeduje 'dobra' svojstva“. (Cvitković, 1997, p. 99) Četvrti stadij, koji nije za svakoga, podrazumijeva odricanje od svega, tj. od svog imena, posjeda i kaste.

Prema Bhagavad-giti, moralna osoba bi trebala biti čista (misli se na čistotu duše), ponizna, nenasilna, podnošljiva, oslobođena od oholosti i laži; osoba koja shvata da su rađanje, smrt i bolest najveće zlo. Također, prema hinduističkom vjerovanju „čovjek ima tri dužnosti: a) prinositi žrtvu, učenje i milosrđe, b) čvrsto i ustrajno samoudržavanje i c) život u domu svog učitelja i ovladavanje suzdržljivošću“. (Cvitković, 2002, p. 60) To su dužnosti svakog hindusa, ali ponajviše brahmana, jer oni odgajaju mlade i prenose im kulturu, znanje, moralne norme i vrijednosti religije kojoj pripadaju.

Pored Bhagavad-gite, drugi izvor moralnog svojstva je spjev Ramyana, koji „govori o kraljeviću Rami i njegovoj ženi Siti. Etičke vrline koje ep glorificira jesu pobožnost, strpljivo podnošenje nedaća, ispravno obnašanje dužnosti“. (Cvitković, 2002, p. 60) U sklopu hinduističke filozofije spominje se i Mani, kojeg je Bog poslao na zemlju kako bi nadzirao ponašanja ljudi i uređivao njihov odnos. Sva pravila ponašanja su zapisana u Manuovom zakoniku, gdje su određene dužnosti i kazne pripadnika hinduističke religije, bez obzira na to kojoj kasti vjernici pripadaju. Manuov zakonik je usklađen s kastinskim sistemom, a moralno uporište tog zakonika zasniva se na tome da „prvenstvo svećenika dolazi od znanja, ksatriya od hrabrosti, vaisya od punog hambara, a shudra tek od starosti“. (Cvitković, 2002, p. 61)

Kroz Manuov zakonik, razvile su se i stroge moralne norme, među kojim je i asketski život hindusa, koji „zahtijeva uzdržavanje od ubijanja, krađe, spolne nečistoće, laži, upotrebe opojnih sredstava“. (Cvitković, 2002, p. 61)“. Možemo još dodati i normu koja od hinduista koji žive asketskim životom, zahtijeva suzdržanost i od materijalnog obilja. Ako se osvrnemo na knjigu E. Fromma koja se zove *Imati ili biti*, onda možemo kazati da hindusi koji žive asketskim životom više preferiraju moral, nego materijalno bogatstvo, jer jedan od velikih učitelja i ujedno osnivač buddhizma, Buddha, kaže da „ne smijemo žudjeti za posjedima ukoliko želimo postići najviši stadij ljudskog razvitka“. (Fromm, 1986, p. 27) A najviši stadij ljudskog razvitka za hinduse i za buddhiste jeste da dostignu krajni cilj a to je nirvana. Ona predstavlja „krajnji cilj života, sjedinjenje s Bogom, osobađanje od ponovnog ciklusa rađanja“. (Cvitković, 2002, p. 70) Da bi to postigli, moraju biti strogo poštovane navedene moralne norme. Hinduizam „spada u religiju spasenja. Njegov cilj je postići sjedinjenje s Bogom, vječnim duhom 'Brahman', osloboditi se ponovnog ciklusa rađanja (i time ponovnog umiranja) i steći spasenje života – dosegnuti nirvanu kao najviši cilj“. (Cvitković, 2002, p. 62).

Džainizam je ujedno religija i filozofija, koja se sastoji od tri segmenta, a to su ispravni vjera, znanje i ponašanje. Po svom nauku, ta religija je izrazito etička pošto se zasniva na „vrlinama: nenasilje, poštenje, korektnost, spolna umjerenost, tj. apstiniranje od zabranjenih spolnih odnosa i odustajanje od pridobijanja materijalnog bogatstva“. (Cvitković, 2002, p. 75) Džainisti smatraju da se asketskim životom čovjek može dovesti do savršenstva, što predstavlja glavno i možda jedino etičko načelo. Kao što smo kazali, buddizam kao i hinduizam ima za krajnji cilj dosegnuti nirvanu. Da bi budista dospio do tog najvišeg cilja, mora slijediti „osmerostruki put“, koji „obuhvata tri područja: moralno vladanje, pod kojim podrazumijevamo čestiti govor, radnju i način zarađivanja za život, mentalna disciplina, pod kojom podrazumijevamo ispravan napor, sabranost, kontemolaciju i intuitivna mudrost, koja podrazumijeva ispravno gledište i namjere“. (Cvitković, 2002, p. 87)

Osmerostruki put, koji mora proći svaki budista, sastoji se od osam staza koje predstavljaju moralne norme njegove religije: prva staza je pravilna spoznaja: budista mora prihvatiti Četiri Plemenite Istine: „a) život je patnja, b) uzrok patnje je neznanje i želja za životom koji dovodi do ponovnog rađanja; čovjek se može osloboditi patnje jedino gušenjem strasti za život, d) spasenje se nalazi u nirvani“. (Cvitković, 2002, p. 83) Druga staza je pravilna nakana, a podrazumijeva dobru volju, treća je prava riječ: govor usmjeren ka pomirenju. Četvrta je pravo ponašanje: moralno djelovanje, peta staza odnosi se na pravo življenje – čestit način zarađivanja za život. Šesta staza traži napor: imati moralne motive, dok se sedma staza odnosi na pravo razmišljanje, a to je moralno razmišljanje. Konačno, osma staza predstavlja sabranost – svijest koja u potpunosti oslobađa čovjeka.

Moralne norme i vrijednosti religija Dalekog istoka

U sklop religija Dalekog istoka spadaju kineske i japanske religije. U kineske religije, naveli smo, spadaju: konfučijanstvo, taoizam, lamaizam, kineski buddhizam, a japanske zen-buddhizam i shintoizam. Za razliku od indijskih religija, koje tragaju za spasom, kineske tragaju za socijalnom etikom i upravnom praksom. Glavna teza kineskih religija je da je život tu radi života, a ne radi određenog božanstva. Što se tiče društvenih odnosa, socijalne etike i upravne prakse, najviše utjecaja na segmente društva imalo je konfučijanstvo, koje predstavlja glavni etički sistem Dalekog istoka. Također, konfučijanstvo se smatra sistemom političke i životne etike, na osnovu čega ga neki autori ne smatraju religijom, nego kodeksom državnog i životnog morala.

Prema Konfučiju, koji je ujedno i njegov osnivač „čovječanstvom mora vladati pet odnosa: 1. privrženost oca i sina, 2. poštovanje i odanost podanika vladaru, 3. ljubav između muža i žene, 4. privrženost starijeg i mlađeg brata, 5. vjernost među prijateljima“. (Kale, 1991, p. 122) Osnovne moralne vrijednosti konfučijanstva su humanost i osjećaj dužnosti. Pod humanošću se podrazumijevaju

poštenje, čast, ljubav prema drugima, uzdržanost, itd. Konfučije je unutar etike kreirao i praksu milosrđa.

Konfučijanstvo je jedna od rijetkih kineskih religija koja je pridavala više pažnje porodici, odnosno prodičnim vezama. Kineske porodice je obogatilo moralom (moralnim normama i moralnim vrijednostima) tako što je uspostavio pravila za moralno ponašanje starijih i mlađih osoba u porodici. Najveću pažnju Konfučije je pridavao narodu.

Što se tiče taoizma, mnogi naučnici smatraju da on nije ni religija ni filozofija, već da je način života. Osnovne moralne vrijednosti taoizma su smirenost i jednakost stvari. On ima vrlo zanimljivu moralnu vrijednost, a to je izjednačavanje muškraca i žene, jer riječ *tao* označava i žensko i muško.

Etičke norme i vrijednosti lamaizma zasnivaju se na „ crnim grijesima, kojih ima deset i na bijelim vrlinama, kojih također ima deset. U crne grijehe spadaju ubistvo, krađa, preljuba, laž, kleveta, spletkarenje, prazni razgovori, zavist, zloba, heretičke namjere. U bijele vrline spadaju zaštita tuđeg života, druželjubivost, čednost, krotkost, istinoljubivost, mirotvorstvo, pokornost, milosrđe, sažaljnje, stremljenje k istinitom učenju“. (Cvitković, 2002, p. 120) Tu je i put svjetlosti koji lamaisti slijede. Da bi mogli kročiti stazama tog puta, moraju se pridržavati principa mudrosti, meditacije, strpljenje, urednosti milostinje i zavjeta. U kineske religije spada i buddhizam, koji zastupa moralnost i disciplinu.

Etičko naučavanje japanskih religija zasniva se na moralnim vrijednostima osjećaja časti i odanosti caru. Zen-buddhizam je jedna od religija čija se moralna vrijednost zasniva na kodeksu samurajske časti, pod kojim podrazumijevamo: hrabrost, vjernost, dostojanstvo, čast ratnika, itd. Zen-buddhisti slijede „šest vrlina: a) milosrđe, poklanjanje, darivanje; b) pridržavanje zapovijesti koje vode moralnom životu; c) smjernost, spokojno podnošenje poniženja; d) energija, koja traži da se bude predan u provedbi svega što je suglasno dharmi (dužnosti, zakonu); e) meditacija koja je bitna za spokojstvo uma i f) mudrost“. (Cvitković, 2002, p. 136) Shintoizam je jednostavna religija. Zasniva se na porodičnoj etici koja poštuje pretke, razvija ljubav prema djeci, dobrotu i plemenitost, te vjernost prema prijateljima i odanost prema vladaru.

ZAKLJUČAK

U ovom članku pokušali smo da na što jednostavniji način prikažemo i objasnimo moralne norme i vrijednosti indijskih religija i religija Dalekog istoka. Naravno, pored toga objasnili smo i osnovne pojmove poput morala, moralnih vrijednosti, moralnih normi i religije, čije su definicije mnogo pomogle u razjašnjavanju moralnih normi i vrijednosti indijskih religija (hinduizam, džainizam, buddhizam) i religija Dalekog istoka (konfučijanstvo, taoizam, lamaizam, buddhizam i shintoizam).

Na osnovu naše teorijske analize, mogli smo zaključiti da indijske religije i religije Dalekog istoka imaju iste ili slične moralne norme i vrijednosti, ali imaju različite ciljeve.

Cilj pripadnika indijskih religija je da dosegnu nirvanu kao krajnji cilj, to jest da se odvoje od zemaljskog odnosno materijalnog svijeta, dok religije Dalekog istoka cilj definiraju preko teze da je život tu radi života, a ne radi nekog božanstva.

Ono što smo još uočili analizirajući indijske religije i religije Dalekog istoka, je da su zasnovane na moralnim vrijednostima koje čovjeka čine slobodnijim (neovisnim o materijalnom bogatstvu).

Ono što pripadnike indijskih religija i religija Dalekog istoka čini u većini slučajeva slobodnijim, jeste karmom ili djelo (što je rezultat moralne norme), svojim načinom života i svojim obredima koje redovno obavljaju smireniji, spokojniji, religiozniji, čistiji (mislimo čisti u duši), nezahtjevni i suzdržaniji, ali nisu potpuno odvojeni od materijalizma. Moramo biti objektivni pa kazati da su pripadnici indijskih religija i religija Dalekog istoka slobodniji, ali njihov asketski način života, ponekad ih čini ovisnim od drugih ljudi. Primjer tome jeste i glavni lik Siddartha iz H. Hesseovog istoimenog romana koji se činio kao slobodan čovjek, ali opet je ovisio od drugih ljudi koji su mu nudili prenočište ili hranu.

Moramo još naglasiti da se pripadnici određene religije ne osjećaju slobodnim (iako to njihova religijska praksa zahtijeva) kao, naprimjer, parije u hinduizmu, gdje većina, zbog toga što su nezadovoljni svojim statusom, mijenjaju religiju, kako bi stekli status slobodnih ljudi. Analizirajući moralne norme i vrijednosti indijskih religija i religija Dalekog istoka, shvatili smo da svaka religija, bilo da su to religije koje smo opisali u ovom tekstu ili neke druge (kao npr. monoteističke), imaju poseban pogled na svijet i, kao takve, trebaju biti poštovane i prihvaćene, jer smo svi različiti, i zato ovaj živi svijet činimo jedinstvenim.

LITERATURA

- Cvitković, I (1997): *Društvena misao u sveti spisima*, Mostar-Sarajevo.
- Cvitković, I (200): *Religije suvremenog svijeta*. Srajevo, DES-Sarajevo.
- Cvitković, I (2007): *Sociologija religije*.4.izd. Sarajevo, DES-SARAJEVO.
- Čupić. Č (2002): *Sociologija: Struktura-Kultura-Vladavina*, Beograd.
- Fromm, E (1986): *Imati ili biti?* „NAPRIJED“, Zagreb.
- Kale, E (1991): *Povijest civilizacija*, 7 izdanje, Zagreb, IP „ŠKOLSKA KNJIGA“.
- Lukič, R. D (1876): *Sociologija morala*, 2 izd Beograd, „Naučna knjiga“.
- <http://hr.wikipedia.org/wiki/Etika> (pristupljeno 5. 12. 2010)

**MORAL NORMS, MORAL VALUES OF INDIAN RELIGIONS
AND RELIGIONS OF THE FAR EAST**

SUMMARY

Every religion in its teaching has a moral code that contains certain values and norms that are more or less acceptable for some communities, and which make a distinction between what is good and what is bad. The moral can be described as an independent form of social consciousness, closely linked with religion, because the moral of almost every religion is expressed through religious practice or religious authority. In order to know what are the moral norms and moral values of Indian religions and religions of the Far East, so that we could find out which concepts to define, we must briefly explain the subject of sociology of religion, as the sociology of religion is one of scientific areas which is competent dealing with this issue. Sociology is a social science that deals with almost all segments of the society, including religion and morality. Sociology studies the religion as all other phenomena: defines the appearance, classifies, conducts typologisation, and associates religion with other social phenomena or the forms of social consciousness, such as the morality in this article. The main and the principal object of the sociology of religion is that it examines the impact of society on religion and religion on society. Religion and society and all other social segments represents a variable phenomenon. Sociology of religion examines the impact of religion on certain segments of society including the following: moral, family, nation, politics, culture, etc. However, it also examines the consequence of a religion's influence on a particular social phenomenon, which of course reflects the state of the society. Such is a relationship, for example, between religion and morality. The influence of religion on morality as an independent form of social consciousness, results in establishment of certain moral norms and values that, if a religion plays a dominant role in a society, also become the recognised social norms and values, established by the religion.

Keywords: ethics, moral, moraln norms, moral values, religion.

